

**ÇANAKKALE DENİZ VE KARA SAVAŞLARI: SEBEPLERİ,
GELİŞİMİ VE SONUÇLARI***
(ÇANAKKALE ZAFERİNİN 99. YILDÖNÜMÜ ANISINA)

Bilal GÖK**

Özet

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda Almanya liderliğindeki İttifak Devletleri yanında yer almak zorunda kalmıştır. Bu sebeple İngiltere ve Fransa, “hasta adam” diye adlandırdıkları Türk devletinin topraklarını paylaşmak için en uygun zamanın geldiğini düşündüler. Plana göre, Çanakkale Boğazı, iki devletin gemilerinden oluşan muhteşem donanmayla geçilecek ve İstanbul işgal edilecekti. Boğaza dönük deniz harekâtı 1914 yılı Kasım ayında fiilen başladı. Kısa süren ancak oldukça tahripkâr olan bu ilk bombardımandan sonra, asıl deniz harekâtı 19 Şubat 1915 tarihinde başladı. 18 Mart 1915'te başlatılan nihai saldırı ise bizim açımızdan büyük bir zaferle sonuçlandı. Deniz yolunda yaşadıkları büyük hezimetin olumsuz etkilerini silmek isteyen İtilaf Devletleri, bu kez Gelibolu Yarımadası'na çıkartma yapmaya karar verdiler. 25 Nisan 1915 tarihinde karaya asker çıkaran İtilaf güçleri, kahraman Türk Ordusu karşısında hiçbir ciddi ilerleme sağlayamayıp 9 Ocak 1916'da geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu çalışmada, savaşın cereyan ettiği dönemin genel siyasi görünümü başta olmak üzere, savaşın sebepleri, meydana gelişi ve neticeleri yanında şehitlerimizin hatıralarına da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale deniz savaşı, Çanakkale kara savaşı, Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri

---

* Bu makale Kars Müftülüğü'nün 21.03.2013 tarihinde Çanakkale şehitlerini anma programı çerçevesinde düzenlediği konferansta sunulan “Çanakkale: Birlik ve Var Olmanın Zaferi” isimli konuşma metninin geliştirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

**ÇANAKKALE MARITIME AND LAND WARFARES:
REASONS, DEVELOPMENT AND RESULTS**

(IN REMEMBRANCE OF 99TH ANNIVERSARY OF
ÇANAKKALE VICTORY)

Abstract

In the World War I; Ottoman Empire had to be allied with Central Powers which is under the leadership of Germany. Therefore England and France thought that it was the high time to share lands of Turkish state which they labelled as “sick man”. According to the plan, they would pass through Çanakkale Strait with the great navy of both states and they would occupy Istanbul. Maritime operations for the strait started virtually in November, 1914. After the first bombardment which lasted short but was quite devastating, the real maritime operation started on February 19, 1915. The last attack which started on March 18, 1915 was completed with a great victory for us. With the wish of removing negative effects of great fiasco they experienced in sea lane, Allied Powers decided to assault on Gallipoli Peninsula. Allied powers who landed troops on April 25, 1915 could not make any progress against brave Turkish army and had to retreat on January 9, 1916. In this study, it was mentioned basically the general political appearance of period in which the war took place, then the memories of martyrs apart from the reasons, emergence and results of war.

Keywords: Çanakkale maritime warfare, Çanakkale land warfare, Ottoman Empire, Allied Powers

GİRİŞ

Milletlerin tarihinde sonuçları itibarıyla dönüm noktası olan savaşlar vardır. Anadolu'yu Türklere açan 1071 Malazgirt Savaşı, Osmanlı Devleti'ni bir cihan devleti haline getiren İstanbul'un fethi ve 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bu cümledendir. Çanakkale muharebeleri de tıpkı bu savaşlar gibi Türk milletinin hafızasına kazınmış ve hatırası hep taze kalmıştır.

Çanakkale, sömürgeci devletlerin Türkleri yok etme ve tarih sahnesinden silme girişimidir. Bu savaş, başkent İstanbul'u almak ve Türkleri Anadolu'dan söküp atmak gayesini taşıyordu.¹ İtilaf devletleri, hedeflerine ulaşmak için aylar öncesinden askeri planlarını yapmış, zamanın en güçlü kara ve deniz gücünü oluşturmuştu. Bu sebeple, başta itilaf devletleri olmak üzere, Türklere en küçük bir şans bile tanımıyordu.

Önceleri Osmanlı Devleti için “*hasta adam*” nitelendirmesinde bulunan emperyalist Batılı devletler, 1915'e gelindiğinde, Balkan mağlubiyetimizden edindikleri yanlış intibadan dolayı, tamamen bitip tükendiğimizi zannettiler. Milletimiz işte böyle bir anda, kararlılığı, fedakârlığı ve kahramanlığıyla dünyanın en donanımlı, en modern ordularını Çanakkale önlerinde kesin bir yenilgiye uğrattı. Çanakkale destanı, doğusuyla batısıyla, güneyiyle kuzeyiyle bütün vatan evlatlarının aziz kanlarıyla yazdıkları bir destandır. İşte bu sebeptir ki, Çanakkale bizi birbirimize kardeş kılan, ufkumuzu aydınlatan bir zafer niteliğindedir.

Cennet vatanımızı bize miras bırakmalarının yanında, İslam Medeniyeti'ni ve Türkün yüce değerlerini bütün dünyaya hatırlatmaları sebebiyle, Çanakkale şehitlerimiz başta olmak üzere, vatan toprağı uğruna toprağa düşmüş aziz şehitlerimize şükran ve minnet borçluyuz. Bizim çalışmamız da bu yüce görevin ifası yolunda atılmış küçücük bir adımdır. Biz bu çalışmamızda, XX. yüzyılın başlarındaki genel siyasi görünüm başta

---

¹ Yunus Özger, “Türk Tarihinde Çanakkale Zaferi ve Çanakkale Ruhı”, <http://www.bayburt.net/doc-dr-yunus-ozger/turk-tarihinde-canakkale-zaferi-ve-canakkale-ruhu>, erişim tarihi: 09.06.2013.

olmak üzere savaşın sebepleri, vukuu ve neticeleri yanında, aziz şehitlerimizi hayır dualarla yâd etmek için onların hatıralarına da yer verdik.

A) ÇANAKKALE SAVAŞINA DOĞRU

XX. yüzyılın başlarında Avrupa, ekonomik rekabet, sömürgecilik ve milliyetçilik akımları sebebiyle ikiye bölünmüştü. Aslında her an çıkması beklenen savaş, 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahdı Arşidük Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi ile patlak verdi. Avusturya'nın Sırbistan'a seferberlik ilanının ardından I. Dünya Savaşı fiilen başlamış oldu. Bir yanda Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan oluşan üçlü İttifak Devletleri, diğer yanda ise İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan Üçlü İtilaf Devletleri yer almaktaydı. Savaş ilanlarının ardından İtalya tarafsızlığını ilan etmişse de bir yıl sonra İtilaf Devletleri'ne katıldı.²

Osmanlı İmparatorluğu'na gelince, dışta ve içte yaşadığı mücadeleler nedeniyle topraklarını ve gücünü yitiriyordu. Son olarak Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile arka arkaya yenilgiler almış, Doğu Trakya dışında Avrupa'daki bütün topraklarını kaybetmiş, saygınlığını ve gücünü yitirmişti. Artık Avrupalı emperyalist devletlerin arasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa siyasetinde etkili bir rol oynaması bundan böyle söz konusu olamazdı. Bu sebeple Osmanlı topraklarının paylaşım planları hız kazanıyordu. Almanya "barışçı sızma" yöntemiyle Osmanlı Devleti'ni ekonomik olarak sömürme yolunu seçmişti.

Rusya, boğazları ele geçirip sıcak denizlere inmeyi hedeflerken, İngiltere, Süveyş Kanalı ve Hint Deniz yolunun güvenliği için Filistin'i ele geçirmeyi tasarlıyordu. Fransa ise Lübnan, Suriye ve Çukurova'nın kontrolünü düşünüyor; ayrıca Boğazları açarak Rusların kaynaklarından yararlanmak ve ekonomisini düzeltmek istiyordu. Almanlara gelince, doğuda yeni pazarlar ve hammadde kaynakları arıyordu. İtalyanlar da yeni sömürge toprakları elde etmek için fırsat kolluyordu.³

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, TTK yay., Ankara 2011, s. 355, 361, 365.

³ Karal, *a.g.e.*, s. 373-374; Oğuz AYTEPE, "Çanakkale Savaşı Bibliyografyası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, yıl: 2000, sayı: 25-26, 2;

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının ardından Osmanlı Devleti, önce İtilaf devletlerinin yanında yer almaya niyetlenmiş, ancak İngiltere ve Rusya'nın bu duruma soğuk bakması hasebiyle, Almanya'ya yönelmiştir. 2 Ağustos 1914'te yapılan gizli bir antlaşma ile Türk-Alman ittifakı kesinleşmiş, 10 Ağustos 1914'te İngiliz donanmasından kaçan Goeben ve Breslau adlı Alman savaş gemilerinin boğazlardan geçmesine izin verilmiş, sonrasında ise boğazlar tüm yabancı gemilere kapatılmış, bilahare Yavuz ve Midilli adı verilen iki geminin Osmanlı Donanması'na katıldığı bildirilmiştir.⁴

Amiral Souchon atış talimi için 27 Ekim 1914'te Karadeniz'e açılma izni alır. Yavuz ve Midilli'nin de içerisinde olduğu 11 Türk gemisi Karadeniz'e açılır. 29 Ekim'de Rus filosu ile temasa geçilir ve çatışma çıkar. Türk tarafı, Rus gemilerinin Boğaz'dan çıkacak Osmanlı filosunu batırmak amacıyla torpil dökmek niyetiyle Boğaz önünde dolaştığını ve bu sebeple batırıldığını savunmaktadır. Gemiler batırılırken mürettebatı esir alınmış, bu arada Ruslara ait Sivastopol ile Novorosisk limanları bombardıman edilmiştir. Osmanlı yönetimi, Karadeniz olayı diye tarihe geçen bu hadisenin müsebbibi olarak Rusya'yı görmektedir. Bu sebeple 31 Ekim'de olayla ilgili Osmanlı notası Petersburg, Londra, Paris ve Roma büyükelçiliklerine bildirilir.⁵ Ancak bu notaya 1 Kasım 1914'te cevap veren Ruslar, Karadeniz çatışmasının Rus savaş gemilerinin sebep olduğu tezini reddetmiştir. 2 Kasım 1914 tarihinde ise bizzat Çar II. Nicolas tarafından Osmanlıya karşı savaşın başlatılmış olduğu Rusya halkına duyurulmuş, ayrıca Kafkasya'da sınır geçilerek fiilen savaş başlatılmıştır. Osmanlı yönetimi ise 11 Kasım tarihinde İtilaf devletlerine karşı savaş açıldığını resmen ilan etmiştir.

Serdar Ahmet Güzel, "Çanakkale Geçilmez", <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/910/file/canakkalegecilmez.pdf>, s. 1, erişim tarihi: 09.06.2013.

⁴ Karal, *a.g.e.*, s. 381-384; Ramazan Hurç, "Çanakkale Savaşlarının Manevi Yönü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, 67.

⁵ Necati Ökse, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekatı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1980, 85-86.

Böylece Osmanlı Devleti, başlamasında hiçbir sorumluluğu bulunmadığı halde büyük bir savaşın içerisine sürüklenmiş olur.⁶

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olurken ana savaş stratejisi iki esasa dayanıyordu. Birincisi, İngiltere ve Fransa'nın durumlarını güçleştirmek için Süveyş Kanalı'nı ele geçirmeyi hedefliyordu. Diğeri ise Boğazların güvenliğini sağlamak ve Balkanlarda kaybettiği toprakları yeniden ele geçirmek düşüncesine dayanıyordu.⁷

İngiliz-Fransız ikilisinin savaş stratejisi, İngilizlerin en güçlü düşmanı durumundaki Almanya'yı ezmek üzerine planlanmaktaydı. İngilizler, ilk etapta Batı cephesine ağırlık vererek Almanları ezmeyi düşünüyordu.⁸

1915 yılında İngiliz ve Fransızlar, Almanlara karşı Batı Cephesini yaracak durumda değildi. Bu sebeple Almanya'nın savaş kabiliyetini azaltmak için Balkanlara ilerleyerek Avusturya ve Osmanlı'yı çökertmek ya da Boğazlar yolunu açarak Rusya'yı ablukadan kurtarmaya çalışmak gerekirdi. Lloyd George (Loyd Corc) ve Churchill de bu fikri desteklemekteydi.⁹

Çanakkale seferi hakkındaki ilk düşüncenin daha Osmanlı devleti tarafsız iken Eylül 1914 başlarında Churchill'den geldiği bilinmektedir. Daha sonra Almanya'yı Osmanlı üzerinden vurmak ve Avrupa'dan dışarı atmak ön plana çıktı. Diğeri taraftan, Türkler, Kafkasya'da Ruslara karşı büyük bir çevirme harekâtına girişmişti. Bunun üzerine Rus Dük Nicolas, İngiliz Generali Williams ile görüşmüş ve Türklerin Kafkasya'daki güçlerini oradan çekmesi için bir deniz veya kara savaşının gerekli olduğunu gündeme getirmişti.¹⁰

⁶ Karal, *a.g.e.*, s. 394-399, 416; Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, E yay., İstanbul 2010, s. 376; Yaşar Semiz, "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, yıl: 2004, sayı: 14, 226

⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III/2, TTK yay., Ankara 1991, s. 1; Semiz, *a.g.m.*, s. 227.

⁸ Bayur, *a.g.e.*, s. 8-9.

⁹ Bayur, *a.g.e.*, s. 10, 13.

¹⁰ Karal, *a.g.e.*, s. 430; Bayur, *a.g.e.*, s. 20-21.

Bilahare Amiral Kardep tarafından hazırlanan Boğazi zorlama planını ele alan İngiliz yönetimi, Çanakkale Boğazi'ndaki tabyaların susturulması için 12 zırhlı geminin yeterli olabileceğini, hatta yeni yapımı tamamlanan Queen Elizabeth zırhlısı için de uygun bir atış alanı olacağını düşünüyordu. Durum Fransız tarafına iletildi.¹¹

İngiltere deniz bakanı Churchill, Boğaz saldırısında kumandanın kendilerinde olmasını istemekteydi. Fransa'dan ise bu işte önemli bir yardım talep etmeyeceklerini, ancak saldırı planını birlikte hazırlamak istediklerini belirtirler.¹² Fransızlar ise Batı Cephesine ağırlık verilmesinin gerektiğini düşünmektedir. Ancak İngilizlerin İstanbul'a tek başına girme ihtimalinin, bölgedeki Fransız çıkarlarını tehlikeye düşüreceğinden korktukları için, 27 Ocak'ta bu harekâta katılma kararı vermişlerdir.¹³

Churchill'e göre bu zorlama harekâtı, boğazdaki Türk gücünü karşı konulamayacak biçimde tahrip edecek, ayrıca İstanbul'daki Alman nüfuzu da böylelikle sona erecekti.¹⁴ Rus tarafı ise müttefiklerinin boğazi geçme teşebbüsü başarılı olsa bile boğazi yakınlarına asker çıkaramayacaklarını düşünmekteydi. Ancak İngilizlerin şevkini de kırmak istemiyorlardı. Ruslar, Türklerin batılı işgalcilere nice İslam eserleriyle dolu başkent İstanbul'u feda edemeyeceklerini tahmin ediyorlardı.¹⁵

Kısaca belirtmek gerekirse Çanakkale'ye yalnız denizden savaş gemileriyle saldırma kararı, Churchill'in (Çörçil) ısrarıyla alınmış oldu. Bu sebeple ileride saldırı planı başarısız olunca bütün tenkitler Churchill üzerinde toplanacaktı.¹⁶

---

¹¹ Bayur, *a.g.e.*, s. 26; Semiz, *a.g.m.*, s. 239.

¹² Bayur, *a.g.e.*, s. 29.

¹³ Süleyman Kocabaş, *1915 Çanakkale Savaşları ve Türk-Dünya Tarihindeki Yeri*, Bayrak yay., İstanbul 2005, s. 40.

¹⁴ Bayur, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁵ Bayur, *a.g.e.*, s. 34-36; Semiz, *a.g.m.*, s. 228

¹⁶ Bayur, *a.g.e.*, s. 40.

B) SAVAŞIN GENEL SEYRİ

1. Deniz Harbi: (19 Şubat 1915-18 Mart 1915)

I. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da devam ettiği bir sırada Boğazlara yönelik harekâtın ilk deniz hücumu 3 Kasım 1914'te iki İngiliz, 2 Fransız savaş gemisinin boğazın girişindeki tabyalardan Ertuğrul, Seddülbahir, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını bombardıman etmesiyle başlar. Saldırı 10 dakika sürmesine rağmen, çok şiddetli olur. Seddülbahir tabyası havaya uçar. Diğer tabyalar da büyük hasara uğrar. 5 subay ve 80 er şehit olur.¹⁷

Bu ilk saldırı, askerî harekâtın hedefinin boğazlar olacağının ilk habercisidir. Aslında bu ilk bombardıman boğazdaki savunma zaaflarının tespiti noktasında faydalı olur. Edirne, İstanbul ve eski gemilerden boğaza top takviyesi yapılır. Boğazdaki kısa menzilli toplar ise iç tabyalara yerleştirilir.¹⁸

Yukarıda zikri geçen ilk bombardımandan sonra, asıl deniz harekâtı 19 Şubat 1915'te başladı. Bu harekâta Boğazın girişini koruyan Anadolu yakasındaki Kumkale ile Orhaniye, Rumeli yakasındaki Ertuğrul ile Seddülbahir tabyalarını yok etmek için ikisi Fransız, dördü İngiliz olmak üzere 6 gemi harekete geçti. Düşman gemileri, önce 12.000, sonra 7.000 metreden ateş açtı. Türk bataryaları, menzillerinin kısalığından susmak zorunda kaldı. Gemiler biraz daha yaklaşarak 5000 metreden ateş etmeye başlayınca, Türk bataryalarından cevap geldi. İki gemi isabet aldı ve geri çekilme emri geldi. Ancak bu saldırıda dış tabyalardan Ertuğrul ve Orhaniye tabyaları sustu. Ardından 26-27 Şubat günleri 12 zırhlı gemi tekrar boğaza girerek merkez tabyaları ateş altına aldılar. Bu esnada düşman mayın temizleme gemileri, boğazı tarayarak Türkler tarafından daha önce yerleştirilen mayınları temizliyordu.¹⁹ Bu durum 13 Mart'a kadar böyle devam etti.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Bşk. yay., Ankara 2005, s. 11; Bayur, *a.g.e.*, s. 60; Kurşun, Zekeriya, "Çanakkale Muharebeleri", *DİA*, VIII, TDV yay., İstanbul 1993, s. 206; Semiz, *a.g.m.*, s. 235

¹⁸ Bayur, *a.g.e.*, s. 60; Semiz, *a.g.m.*, s. 232.

¹⁹ Karal, *a.g.e.*, s. 434-436; Kurşun, *a.g.m.*, s. 206.

Aslında bir ay boyunca yapılan binlerce top atışının ardından çok da büyük bir gelişme elde edilememişti. Başarısız taarruzlardan iyice sinirleri bozulan İngiliz Amiral Garden, İngiltere'ye gönderilmişti. Onun yerine 17 Mart 1915'te Amiral De Robeck tayin edildi. Aynı gün Bozcaada'da, General Hamilton'un da katıldığı bir toplantı düzenlendi. Burada görüşülen deniz harekâtı planına göre, bir hafta önce mayınlardan temizlenmiş olan boğazın aşağı kesimlerinde, bütün savaş gemileri kullanılarak boğaz zorlanacaktı. Fakat aynı günün akşamında, Nusret mayın gemisinin Karanlık Liman bölgesini mayınlaması, deniz harekâtının kaderini değiştirecekti.²⁰

18 Mart 1915 sabahına gelindiğinde, hiç kimse günün sonunda ne ile karşılaşacağını bilmiyordu. Bu bilinmezler içerisinde gerçekleştirilmesi düşünülen plan uygulanmaya başladı. Bu çerçevede sabah saatlerinde üç deniz tümeninden oluşan düşman filosu boğazda belirdi. Birinci kümedeki Queen Elizabeth, Agememnon, Lord Nelson ve İnflexible gemileri *Amiral Robeck*'in kumandasındaydı. İkinci kümedeki Suffren, Bouvet, Goulois ve Charlemagne zırhlıları ise *Albay Hayes Sadler* komutasına verilmişti. Üçüncü tümene gelince, Irresistable, Albion, Vengeance, Swiftsure ve Magestic *Amiral Guepratte* (Giphat) komutasında saldırı sırasını bekliyordu. Düşman donanmasında ayrıca; çok sayıda kruvazör, muhrip, denizaltı, 1 uçak gemisi ve mayın gemileri ile yardımcı gemiler de yer alıyordu.²¹

Birinci düşman tümeni, saat 10.30'da boğazdan içeri girdi. Planlanan noktaya ulaşıldığında hedefler arasında Rumeli, Mecidiye, Namazgâh ve Rumeli Hamidiye tabyası vardı. "A Savaş Hattı" olarak adlandırılan bu plan 11.15'de uygulanmaya başlandı. Bu arada düşman gemileri Kumkale'den gelen tedirgin edici ateş hattına da girmişlerdi. Türk obüslerinden gemilerin üstüne ateş yağıyordu. Yine de mesafe uzak olduğundan Türk bataryaları savaş gemilerine etkili karşılık veremiyordu. Saat 12.00 sularında Çimenlik, Rumeli Hamidiye ve Anadolu Hamidiye ateş almıştı. 12.30'da Amiral Robeck Fransız gemilerinden kurulu ikinci küme gemilerine kıyıları yaklaşıp yakın mesafeden bombardımanı sürdürmeleri emrini verdi.

²⁰ Hurç, *a.g.m.*, s. 69, 77-78; Kurşun, *a.g.m.*, s. 206; Semiz, *a.g.m.*, s. 234

²¹ Karal, *a.g.e.*, s. 439.

Kıyıya 400 metre yaklaşan bu gemiler, Rumeli yakasındaki Kilitbahir ile Mesudiye tabyaları, Anadolu yakasında ise Dardanos ile Beyaztepe mevkiilerini ateş altına alıyorlardı. Büyük armada, boğazın en dar yeri olan Kilitbahir ile Çanakkale arasına yönelmişti.²²

“*B Savaş Hattı*” diye adlandırılan Amiral Guepratte (Giphat) komutasındaki 3. Tümen, 1. Tümenin arkasından harekete geçti ve yerini aldı. Gemiler, Türk bataryalarından atılan top ateşi altında ilerleyerek “B hattına” vardılar. Düşman gemileri 800 metre kadar içeri sokulduklarından, şiddetli top ateşi bu gemilerin üzerine yağıyordu. 3. Tümene ait olan iki İngiliz gemisi boğazda yerini almış, Rumeli, Mesudiye ve Yıldız tabyalarını hedeflemişlerdi. Mermilerin çoğu tabyalar içine düşmüş, telefon hatlarını bozmuş, yangınlar çıkarmıştı. Rumeli Mecidiye Tabyası topçuların şehit olması ile devre dışı kalmıştı.²³

Düşmanın saldırı planının ikinci aşamasına göre, Türk bataryaları üzerinde yeteri kadar üstünlük sağlanabilirse, 2. Tümen, 3. Tümenin yerini alacak ve yakın muharebe yapılarak mayın hatlarını savunan Türk topları tahrip edilecekti. Fakat 3. Tümenin yerini alacak 2. Tümen gelmeden önce beklenmedik bir şey oldu. Saat 14.00’e doğru Suffren büyük bir hızla boğazı terk etmekte ve Bouvet’de onu izlemekteydi. A hattını geçmek üzereyken Fransız gemisi Bouvet’de (Buve) bir-iki patlama oldu ve Anadolu Hamidiye tabyasınca ateş altındayken 3 dakikada suların altına gömüldü.²⁴

Derin bir şaşkınlık yaşıyordu. Queen Elizabeth ve Agamemnon (Agemimnon) dışındaki bütün gemiler ateşi kestiler. Bu arada *Goulois* (Gulva) isabet almış ve ağır yaralarla boğazı terk ediyordu. Mayına çarpan *Inflexible*’in durumu da kötüydü.²⁵

Gemiler, yaptığı bombardıman ile önce Rumeli Hamidiye, daha sonra da Namazgâh tabyasını tahrip ederek savaş dışında bırakmıştı. Ancak

²² Karal, *a.g.e.*, s. 440-441; Semiz, *a.g.m.*, s. 240; Türkiye Muharip Gaziler Derneği, (TMGD), “Çanakkale Savaşı”, <http://muharipgaziler.org.tr/i-dunya-savasi/#>, erişim tarihi, 09.06. 2013, s. 4.

²³ Güzel, *a.g.m.*, s. 7.

²⁴ Güzel, *a.g.m.*, s. 7.

²⁵ Güzel, *a.g.m.*, s. 8.

Anadolu Hamidiye tabyası hasar görmemişti ve İrrisistible'a (İrezistibil) ateş ediyordu. Sonra *Irresistible*'ın yanında korkunç bir patlama duyuldu. Gemi Saat tabyalardan uzaklaşmak isterken bir mayına çarptı. Bu bölgede bir gece önce Nusret Mayın Gemisi'nin döktüğü mayınlar can alıyordu. Bölgenin mayınlı olduğunu anlayan Amiral Robeck 2. Tümenin geri çekilmesi emrini verdi. Tümen 18.05'te geri çekilirken, *Ocean* savaş gemisi de mayına çarpmıştı.²⁶

Bu deniz harekâtının neticesinde, İtilaf devletleri *Irresistible*, *Ocean* ve *Bouvet* isimli üç büyük savaş gemisini kaybetmişti. Bunlara ilaveten, iki muhrip ve yedi mayın arama gemisi batmış, *Inflexible* ve *Gaulois* da dâhil olmak üzere, 7 zırhlı görev yapamayacak duruma gelmişti. Böylece düşman donanması, mevcut deniz gücünün % 35'ini yitirmiş oluyordu. Nusret mayın gemisinin Mart ayının 17-18. gecesi Karanlık Liman'ı mayınlaması ve Türk topçusunun başarısı, Türk vatanının selametini sağlamış ve düşman donanmasının Marmara'ya bayraklarını dalgalandırarak girmesine izin vermemişti. Bu mükemmel savunmayı idare eden *Cevad Paşa* artık "18 Mart Kahramanı" olarak anılmaya başlanacaktır.²⁷

İtilaf donanması ise 18 Mart yenilgisinden çok şey öğrendi. İngilizler bu yenilginin tüm faturasını son keşfini yapıp "mayın yoktur" raporunu veren pilota çıkardı ve onu idam etti.²⁸

2. Kara Harbi: (25 Nisan 1915- 9 Ocak 1916)

18 Mart Deniz Zaferi, İtilaf devletlerine karadan destek almaksızın boğazın geçilemeyeceğini gösterdi. Bu sebeple daha önce kararlaştırdıkları gibi, kara harekâtına hazırlanmaya başladılar. Çanakkale kara harekâtı için getirilen 75 bin askeri Limni Adası'nda toplamışlardı. İtilaf devletleri, kendilerinden gayet emin bir şekilde çıkarmanın son hazırlıklarını tamamladı. General Hamilton'un kara harekâtı planına göre, Avustralya-Yeni Zelanda askerlerinden oluşan ANZAC kolordusu Arıburnu'na, İngiliz

²⁶ Güzel, *a.g.m.*, s. 8; Semiz, *a.g.m.*, s. 242.

²⁷ Kurşun, *a.g.m.*, s. 206.

²⁸ Güzel, *a.g.m.*, s. 12.

ve Fransız kuvvetleri ise Seddülbahir bölgesine çıkarılacaktı. Alçıtepe ele geçirildikten sonra, Kilitbahir yönünde ilerlenecekti.²⁹

Osmanlı tarafında ise Çanakkale bölgesini savunacak 5. Ordunun başına Alman Mareşal Liman Von Sanders getirildi. Emrinde 6 tümenden oluşan ve sayısal bakımdan yaklaşık 50-60 bin askeri ve hazırlanması için 4 hafta süresi vardı. Liman Paşa, Türk birliklerini boğazın her tarafına dengeli bir şekilde dağıtmak yerine, muhtemel çıkarma bölgesi olarak düşündüğü Bolayır'a, yarımadanın güneyine ve Asya bölgesine ikişer tümen şeklinde dağıttı. İngilizlerin asıl çıkarma yapacakları Arıburnu'ndan yarımadanın ucundaki Seddülbahir'e kadar giden bölgenin savunması ise 9. Tümene bırakılmıştı. Mustafa Kemal Bey (Paşa) ise yeni kurulan 19. Tümenin başındadır. Bu tümen 25 Şubat 1915'ten itibaren Ece Limanı-Seddülbahir kıyılarının savunmasıyla görevlendirilmiş, daha sonra gelen bir emirle 5. Ordu'nun ihtiyat gücü yapılmış ve Bigalı bölgesinde bekletilmektedir.³⁰

Anlaşılan Liman Paşa, Türk askerlerinin üçte ikisini, düşmanın hiç çıkmayacağı ve yalnız göstermelik olarak çıkacağı yerlere yerleştirmişti. Bu sebeple çıkarmanın ilk 2 gününde düşman saldırılarına karşı koyma işi, 9 ve 19. Tümenlere düşecektir. Bu hata yüzünden, Türk birlikleri kendisinden 1'e karşı 20-30 nisbetinde daha kalabalık ve donanma ateşiyle desteklenen bir düşmana karşı direneceklerdir. Bu arada Türk Ordusu'nun büyük yoksulluk içerisinde savaştığı dile getirilir. Düşman tarafı, kendisiyle kıyaslanamayacak boyutta imkânlarla sahip olsa da, Mehmetçikte olup da düşmanda olmayan iki şey vardır. Birincisi Türk askerinin şehitlik arzusu diğeri ise yurdunu yabancı istiladan koruma isteğidir.³¹ Düşman güçleri, İngiliz ve Fransızlardan maada, Yeni Zelandalılar, Avustralyalılar, Tasmanyalılar, Hintliler, Senegalliler, Kuzey Afrikalılar ve diğer

²⁹ Karal, *a.g.e.*, s. 460; Kocabaş, *a.g.e.*, s. 82; Kurşun, *a.g.m.*, s. 206.

³⁰ Karal, *a.g.e.*, s. 455-456; Bayur, *a.g.e.*, s. 288; Tuncer Baykara, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, IQ yay., İstanbul 2011, s. 77; "Çanakkale Savaşları'nda Mustafa Kemal'in Rolü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cild: XXI, sayı: 2, s. 3; Hasan Mert, "Çanakkale Savaşlarında Yarıbay Mustafa Kemal", http://atailkuyg.ege.edu.tr/files/h_m_canakkale_ata.pdf, erişim tarihi, 9.06.2013, s. 1;

³¹ Bayur, *a.g.e.*, s. 289.

sömürgelerden gelenlerden oluşmaktadır. Bu kuvvetler, Mısır ve Kıbrıs'ta hazırlık eğitimine tabi tutuldular.³² Bunların moral ve motivasyon açısından fakir olduğu, hatta bazı askerlerin Gelibolu'ya niçin geldikleri sorulduğunda “Katıldım çünkü erkeksem burada olmam gerekti”, dediği, bazılarının ise yapılan harekâtın bir Haçlı seferi olduğuna inandırıldığı gözlenmekteydi. Yapacakları savaşta, Viyana'dan Kudüs'e kadar uzanan alanda yüzyıllar boyunca öldürülen Hıristiyanların intikamının alınacağı telkini de yapılmıştı. Onlara göre Türklerin insanlıktan nasibi yoktu ve kutsal İstanbul şehri, bu barbarların esareti altındaydı. Savaş başarıyla sonuçlandırılırsa, İstanbul Türklerin elinden kurtarılacaktı.³³ İşte düşman birlikleri bu düşünceler içinde Türk topraklarına ayak basmayı bekliyordu.

2.1. Arıburnu Çıkarması

Arıburnu'ndaki Anzak kolordusunun 25 Nisan'da yaptığı çıkarmanın temel amacı önce, Kabatepe ile Küçük Arıburnu arasındaki kumsallık bölgeye çıkmaktı. İlk aşamada Conkbayırı-Kocaçimentepe çizgisi denetim altına alınıp, oradan Maltepe bölgesine ulaşılacaktı. Böylece kuzeydeki Türk kuvvetlerinin, güneydeki Seddülbahir bölgesindeki birliklerle yardımlaşması engellenmiş olacaktı. 25 Nisan sabahı 04:20'de düşman çıkartması başladı. Savaş gemilerinin Türk mevzilerini döven koruyucu ateşi altında, Anzak Kolordusu'nun 1. Tugayına mensup askerleri, çıkarma botlarının akıntı sebebiyle sürüklenerek kuzeye kayması sonucu, kumluk Kabatepe bölgesi yerine, sarp bir kıyı olan Arıburnu kesimine çıkmak zorunda kaldı.³⁴

Çıkarma yapılan noktada kıyı gözetlemesi yapan bir Türk takımının direnişine rağmen karaya çıkan Anzak birlikleri, belirli bir noktaya kadar ilerlediler. Diğer taraftan, Bigalı'da bulunan Yarbay Mustafa Kemal'in komuta ettiği 19. ihtiyat tümeni, 24–25 Nisan gecesi Conkbayırı mevkiine

³² Karal, *a.g.e.*, s. 459.

³³ Macleod, Jenny, *Gelibolu'nun Öteki Yüzü*, (çev. S. Hocaoğlu), Güncel yay., İstanbul 2005, 193, 202, 206.

³⁴ Karal, *a.g.e.*, s. 461; Bayur, *a.g.e.*, s. 294; Kocabaş, *a.g.e.*, s. 86; Kurşun, *a.g.m.*, s. 206; Akça, Bayram, “Mustafa Kemal'in Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları'nın Yeri”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, yıl: 2006, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, s. 109; Hurç, *a.g.m.*, s. 79

gelmiştir. Gün ağarırken, Arıburnu yönünden top seslerinin gelmesi üzerine Mustafa Kemal, bir çıkarma yapıldığını anlayıp durumu ordu komutanına bildirir, sonra emir gelmesini beklemeden kendisi harekete geçecektir.³⁵

Gerçekten durum çok kritiktir. Çünkü geniş bir alanı savunan 27. Alay ağır kayıplar vermiştir. Mustafa Kemal ise durumu izlemek üzere Conkbayırı'na çıktığında, Arıburnu kesiminden bazı askerlerin çekilmekte olduklarını ve düşman birliklerinin de bunları izlediklerini görmüştür. Mustafa Kemal, çekilen Türk askerine süngü taktırp yere yatırır. Duruma şahit olan düşman askerleri de yere yatar.³⁶ Böylece, 57. Alay Öncü Bölüğü'nün Conkbayırı'na yerleşmesi için gereken süre kazanılmış olur. İşte bu an, Kara Harekâtı'nın kaderini belirleyen önemli anlardan birisidir.

Mustafa Kemal, 57. Alayı bir dağ bataryası ile takviye ederek karşı taarruz için Arıburnu'na sevk eder ve askerlere: “*Ben size taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum*” emrini verir. Daha sonra, Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın izniyle, Eceabat bölgesindeki 27. Alayın önemli bir kısmını da çıkarma bölgesine gönderir.³⁷

25 Nisan 1915 günü, vakit ikindiye yaklaşırken, düşmanın ilk çıkarma kademesi olan tümeninin sahile çıkışı da tamamlanmıştır. Yapılan süngü saldırısı ile Anzaklar çok sayıda kayıp vermiş ve sahile çekilmişler, kritik ve endişeli anlar yaşamaktadırlar. 57. Alayın komutanı Hüseyin Avni Bey, askerlerine komuta ederken bacağında vurulmuştur. Ancak metanetle vuruşmaya devam edecektir. 57. Alayın başlattığı bu taarruz karşısında şaşkına dönen 15 bin kişilik düşman birliği kumsala dökülür. Bu sırada düşman donanmasından yapılan şiddetli bombardıman nedeniyle Türk birlikleri de önemli kayıplar verir. Ancak geriden gelen düşman kuvvetlerinin yardımıyla Kanlısırt'ın batısı ile Yüksesirt hattında tutunabilirler.³⁸

³⁵ Karal, *a.g.e.*, s. 463; Kurşun, *a.g.m.*, s. 206.

³⁶ Kocabaş, *a.g.e.*, s. 90; Akça, *a.g.m.*, s. 109-110.

³⁷ Kurşun, *a.g.m.*, s. 206.

³⁸ Kocabaş, *a.g.e.*, s. 91-92; Kurşun, *a.g.m.*, s. 206

İtilaf devletleri var gücüyle boğazı zorlarken Türk tarafı sadece mevzilerini savunmakla kalmamış, zaman zaman karşı taarruzlarda bulunmuştur. İlk Türk taarruzu, 27 Nisan 1915 sabahı Anafartalar kısmına çıkan İngilizlere karşı Arıburnu kesiminde gerçekleştirilir. Ancak İngiliz savaş gemilerinin yoğun topçu ateşi sebebiyle taarruz yavaşlar ve İngilizleri mevkilerinden söküp atma gücünü kaybeder. Türk birlikleri, bu kez 1 Mayıs 1915 Merkeztepe, Sivritepe, Kanlısirt hattındaki İngiliz kuvvetlerine saldırmış, ancak İngiliz donanmasının etkin desteğiyle Anzak kolordusu yok olmaktan kurtulmuştur.³⁹

Bu tarihten itibaren kara harekâtı, 1915'in Ağustos ayına kadar dört ay boyunca, Conkbayırı-Kocaçimentepe-Kabatepe bölgelerinde tarafların karşılıklı saldırı ve özellikle gece yapılan süngü hücumlarıyla geçecektir. Bu çarpışmalar sırasında Türkler de, Anzaklar da ağır kayıplar vermişlerdir. Ancak çarpışmalar devam ederken, tıpkı Seddülbahir'de olduğu gibi Anzak ordusu taarruz hedeflerine ulaşamamış, çıktıkları yerlerde 3-4 km.lik bir alanda çakılı kalmışlardır.⁴⁰

2.2. Kumkale Savaşları

Düşman birliklerinin çıkarma yaptığı mevkilerden birisi de Kumkale bölgesiydi. Hamilton'un planına göre bu çıkartma kesin bir sonuç alınmak için yapılmıyordu. Asıl maksat, Türk savunma komutanlığını ana çıkartma bölgesi hakkında şaşırtmaktı. Fransız filosu Kumkale önlerinde savaş düzeni aldı. Kumkale ve Kumkale-Orhaniye arasını hedef alan şiddetli donanma ateşinin ardından, Fransız birlikleri karaya çıktı. Kumkale'deki Türk takımı, Fransız bombardımanlarına ve karaya çıkan iki Fransız bölüğüne karşı kahramanca dayandıysa da, sürekli takviye edilerek tabur seviyesine çıkarılan Fransızlar karşısında kaleyi bırakarak Kumkale köyüne çekilmek zorunda kaldı. Kumkale sokaklarında Fransızlarla kısa süren sokak muharebelerine girildi. Takım komutanlarından birinin şehit düşmesine ve cephane sıkıntısına rağmen, bölük ısrarla savunmasını sürdürdü. Fransız

---

³⁹ Kurşun, *a.g.m.*, s. 207.

⁴⁰ Güzel, *a.g.m.*, s. 17.

kuvvetlerinin kanadını Kumkale’de bastırıp, bütün cephesini hareketten alıkoydu.⁴¹

Fransız filosu da kendi birliklerine zayıf verme pahasına, Fransız ve Türk birliklerinin birbirine girdiği Kumkale’ye şiddetli ateşlere başladı. Türk birlikleri Mezarlık-Kumkale-Orhaniye hattına çekilmek zorunda kaldı. Fransızlar, General Hamilton’un emriyle 26/27 Nisan 1915 gecesi geri çekildi. Hamilton hatıralarında bu yenilgiyi savunur ve Çanakkale Boğazı’nın iki yakasında taarruza geçmek için yeterli askeri güce sahip olmadıklarını iddia eder.⁴²

2.3. Seddülbahir Savaşları

İtilaf devletleri, Gelibolu çıkarması için aslında Seddülbahir kesimini düşünmüşlerdir. Bu sebeple aynı günün sabahında düşman askerleri, savaş gemilerinin koruyucu bombardımanı altında, Seddülbahir’e çıkmaya başladılar. Birliklerin ilk hedefi, güneyde Alçıtepe’yi ele geçirip Kilitbahir platosuna doğru ilerlemek, oradaki merkez tabyaları susturduktan sonra, Boğaz’ın giriş bölgesini ele geçirmektir. Düşman gemilerinin yakın mesafeden açtığı top ateşine rağmen, Türk kuvvetleri çıkarmaya yeltenenlere ağır zayıf verdirdi.⁴³

Ezineli Yahya Çavuş’un mevzilendiği Ertuğrul koyuna ise River Clyde isimli kömür gemisi 2000 kişilik asker çıkarmıştı. Düşman güçleri, Ertuğrul Koyu sırtlarındaki 26. Alayın 10. Bölüğünün savunma mevzilerine 4650 mermi atmıştı. Buna rağmen Türk bataryaları ve kuvvetleri imha olunamadığından, kısa mesafeden yapılan Türk ateşi etkili oluyor, düşmanın ekserini kıvılcılamaya bile fırsat bulamadan adeta biçiyor, İngiliz birliklerine ağır kayıplar verdiriyordu. Bu durum İtilaf Devletleri’nde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı.⁴⁴

Saldırı karşısında “*Türklerin kaçmaya bile fırsat bulamayacağını*” söyleyen Hamilton, çıkarmanın ilk gününde karşılaşılan Türk direnişi

⁴¹ Karal, *a.g.e.*, s. 462; Güzel, *a.g.m.*, s. 19.

⁴² Kocabaş, *a.g.e.*, s. 84-85.

⁴³ Karal, *a.g.e.*, s. 464; Kurşun, *a.g.m.*, s. 207.

⁴⁴ Kocabaş, *a.g.e.*, s. 93.

karşısında hayal kırıklığına uğradı. Bu durumu günlüğünde şöyle dile getirdiği görülür: “*Düşman anlaşılan yer altında ve çok derinlere mevzilenmişti. Karada Türklerin ve makineli tüfeklerin ateşi hiç dinmiyordu. İnsanlar bir kâbusun pençesine yakalanmışlardı ve biz çaresiz ve perişan bir halde bekliyorduk*”.⁴⁵

Türk birliklerinin Arıburnu’ndan sonra yaptığı ikinci taarruz 1-2 Mayıs gecesinde Seddülbahir bölgesinde gerçekleştirildi. Taarruz çok kanlı geçmesine rağmen başarı elde edilemedi. Bunun üzerine 3-4 Mayıs gecesi yeniden taarruza karar verildi. Türk birlikleri karşısında İngiliz-Fransız hatlarında çözümler başladıysa da savaş gemilerinin açtığı şiddetli ateş sebebiyle taarruz durduruldu ve birlikler mevkilerine geri döndü.⁴⁶

Türk birlikleri cepheyi ziyaret eden Enver Paşa’nın emriyle 19 Mayıs günü yeniden bir karşı saldırıya geçti. Ancak, Anzak kuvvetlerinin şiddetli müdafaası yüzünden başarı elde edilemedi. Bu tarihten Temmuz ayı sonuna kadar, Kirte-Kerevizdere-Zığındere mevkilerinde göğüs göğse çarpışmalar ve süngü hücumlarıyla süren muharebeler yapıldı. Bilhassa sekiz gün, geceli gündüzlü süngü hücumlarıyla geçen Zığındere muharebesi, iki taraf için de kayıpların en fazla olanıdır. Bu bölgedeki harekât, Ağustos ayıyla birlikte mevzi muharebesine dönüşecektir.⁴⁷

İtilaf kuvvetleri, 25 Nisan’dan Temmuz’un sonuna kadar, Seddülbahir ve Arıburnu’nda başarılı olamayınca General Hamilton, Türk Ordusu’nun gerilerine sarkmak ve çember içine alıp yok etmek için, Büyük ve Küçük Kemikli Burunları arasında yer alan Suvla sahillerine çıkıp, Anafartalar’da üçüncü bir cephe açmaya karar verir. Hedef, Conkbayırı ve Kocaçimentepe bloğunu ele geçirerek buradan ilerleyip, Çanakkale Boğazı’na inerek hâkim olmaktır. Büyük takviyelerle iyice güçlenen düşman birlikleri, kesin sonuç almak maksadıyla 9. İngiliz kolordusunu, 6-7 Ağustos gecesi karanlıktan

---

⁴⁵ Hamilton, Ian, *Dispatches From The Dardanelles*, George Newnes Limited, London 1917, s. 35.

⁴⁶ Kurşun, *a.g.m.*, s. 207.

⁴⁷ Kurşun, *a.g.m.*, s. 207.

yararlanarak, Arıburnu'nun kuzeyinde Suvla Limanı ve civarına çıkartır. Düşman birlikleri Anafartalar'a doğru ilerlemektedir.⁴⁸

Anafartalar grup komutanı olan Albay Fevzi Bey, askerin yorgunluğunu öne sürerek karşı saldırıda bulunmaktan çekindi. Bu sebeple Mustafa Kemal, Liman Paşa tarafından grup komutanlığına getirildi.⁴⁹

Mustafa Kemal, 9 Ağustos sabahı Azmakdere'nin iki yönünden başlayan karşı saldırı sonucu, düşman birliklerini denize kadar püskürttü. 10 Ağustos sabahı 8. Tümen ile yaptığı saldırıda Kocaçimentepe ile Conkbayırı'nın stratejik öneme haiz noktalarını İngilizlerin elinden almaya muvaffak oldu. Böylece bütün İngiliz kuvvetleri sahile mihlanmış oldu.⁵⁰ Böylece I. Anafartalar zaferiyle, itilaf kuvvetlerinin yaptığı bütün taarruzlar neticesiz kalır. Daha sonra, ulaşılan bu ileri çizgide güçlendirmeler yapılarak savunmaya geçilir. Ancak düşman kuvvetleri 21 Ağustos'ta yeniden bir saldırı başlatır. II. Anafartalar muharebesi denilen bu harekât da başarılı olamayınca, muharebeler günlerce süren siper savaşlarına dönüşür. Diğer bir deyişle, General Hamilton'un ikinci planı da hedefine ulaşamaz. Bu çarpışmalarda bütün mahrumiyet ve mühimmat yetersizliğine rağmen Türk askeri, Çanakkale'nin geçilmez olduğunu bütün dünyaya ispatlayacak ve düşmanı Çanakkale'den çekilmeye zorlayacaktır.⁵¹

2.4. İtilaf Devletlerinin Geri Çekilmesi

Çanakkale'de bize karşı savaşan düşmanlara göre, güya en geç bir ay içerisinde Çanakkale Boğazı geçilecek ve İstanbul işgal olunacaktır. Ancak 1915 Mart ayı sonlarına doğru, Çanakkale cephesinden gelen ilk haberler bu işin o kadar da kolay olmayacağını gösterir.⁵²

1915 Mayıs ayından itibaren, ölü ve yaralıların uzun listeleri gazetelerde boy göstermeye başlayınca, Avustralya ve Yeni Zelanda

⁴⁸ Kurşun, *a.g.m.*, s. 207.

⁴⁹ Karal, *a.g.e.*, s. 467-469.

⁵⁰ Karal, *a.g.e.*, s. 470.

⁵¹ Hakkı Şah Yasdıman, "Dünkü Düşmanlık Bugünkü Dostluk Kaynağı: Çanakkale Savaşları", *Diyanet Dergisi*, yıl: 1993, cild: XXIX, sayı: 4, 109-120; Kurşun, *a.g.m.*, s. 207.

⁵² Ahmet Mete Tuncoku, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1997, s. 18.

toplumu, artık uyanmaya başlamışlardır. Halk şimdi bu savaşın bir an önce bitmesi ve evlatlarının sağ salim geri dönmesi için sabırsızlanmaktadır.⁵³

Çanakkale’de bütün olumsuzluklara rağmen yapılan başarılı Türk savunması karşısında, İtilaf kuvvetlerinin morali çökmüş ve Çanakkale’nin geçilebileceğine dair umutları yok olmuştur. Hamilton’un İngiliz yönetimine yaptığı bütün ısrarlara rağmen, cepheye artık tek bir asker bile gönderilmediği gibi, Çanakkale’den iki tümen asker çekilmiş ve batı cephesine gönderilmiş, Hamilton görevden alınarak yerine General Monroe görevlendirilmiştir.⁵⁴

Harbiye Nazırı Lord Kitchener (Kıçınır), son defa bölgeyi ziyaret etmiş, artık Çanakkale bölgesindeki Türk savunmasını sökmenin ve buradan boğaz harekâtını bir neticeye vardırmanın mümkün olmadığını anlayarak, Ocak 1916’da Çanakkale’deki kuvvetlerin geri çekilmesi kanaatine varmıştır. Müttefik askerleri 8 Aralık’tan 20 Aralık’a kadar Anafartalar ve Arıburnu bölgelerini, 28 Aralık’tan, 9 Ocak 1916’ya kadar da Seddülbahir bölgesini tahliye etmişlerdir. Bilhassa İngiliz yazarlar, harekâtın başarıya çok yaklaştığını, ancak Londra’dan beklenen desteğin gelmemesi sebebiyle başarısız olduğu ve geri çekilmek zorunda kalındığı dile getirmişlerdir.⁵⁵

Düşman askerleri cepheden tahliye edilmiş ise de zırhlılar bir müddet daha bombardımana devam etmiş, ayrıca kendiliğinden patlayan lağım ve bombalar can almayı sürdürmüştür.⁵⁶

2.5. Çanakkale Zaferinin Tarihsel Önemi ve Sonuçları

Çanakkale Cephesi’nde meydana gelen savaşları, boğazların konumu ve tarihi önemi itibarıyla değerlendirmek gerekir. İstanbul, Karadeniz’in kapısı, Çanakkale ise Ege Denizi’nin kapısıdır. Boğazlar, aynı zamanda Cebelitarık ve Süveyş kanallarıyla bir bütünü oluşturmaktadır. Bu sebeple

---

⁵³ Tuncoku, *a.g.e.*, s. 19.

⁵⁴ Karal, *a.g.e.*, s. 473.

⁵⁵ Macleod, *a.g.e.*, s. 15; Ergin, “Alman Subaylarının Hatıralarına Göre Çanakkale’de Mustafa Kemal”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, yıl: 2010, Volume 3 /11,100.

⁵⁶ Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbinde*, Vadi yay., Ankara 2006, s. 47.

Çanakkale Boğazı tüm Ortadoğu, Kıta Avrupası, Balkanlar ve Avrasya'nın kilidi konumundadır.⁵⁷

Almanya'nın, “doğuya doğru” politikası, Rusya'nın “sıcak denizlere ulaşma” emelleri; İngiltere'nin, “denizlere egemen olan dünyaya hâkim olur” politikasına bakıldığında, Çanakkale Savaşlarının neden bu kadar kanlı olduğu sorusunun cevabı da ortaya çıkar. Sonuçları itibariyle ele alınacak olursa, bu büyük zaferin, Türk ve dünya tarihi açısından çok mühim sonuçlar doğurduğu görülür. Bunlardan birkaçını sıralayacak olursak:

1. İtilaf Devletleri'nin Başkent İstanbul'u ele geçirme planları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2. Türk ordusunun, Balkan Savaşı'nda zedelenen saygınlığı tekrar kazanılmıştır.

3. Mustafa Kemal Paşa dünya harp tarihindeki yerine adım atmıştır.⁵⁸

4. I. Dünya Savaşı'nın iki yıl daha uzamasına neden olmuştur.

5. Rusya'da Bolşevik Devrimi meydana gelmiş ve Çarlık Rusya'sı yıkılmıştır.

6. İngiltere ve Fransa'nın siyasi ve askeri saygınlığı sarsılmış, İngiltere'nin denizlerdeki tartışılmaz üstünlük imajı ortadan kalkmıştır.

7. Avustralya ve Yeni Zelanda'da ulusal bilinç hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Çanakkale savaşlarının sonucunda düşman tarafından İngilizler, 119 bin ölü ve yaralı, 100 bin hasta ve güçsüz insan, Fransızlar ise yaklaşık 26 bin civarında insanını kaybetmiştir. Türk devletine gelince, kayıp 280 bine yakındır. Bunların 66 bini şehit, 152 bin kadarı yaralıdır. Bu yaralılardan 42 bini tekrar savaşa katıldığına göre 110 bin kişinin ağır yaralı ve güçsüz duruma düştüğünü kabul etmek gerekir.⁵⁹ Bu büyük kayıp içerisinde çok sayıda öğretmen, mülkiyeli, tıbbiyeli, hukukçu, polis, subay, astsubay gibi yetişmiş vatan evladı yer almaktadır.

⁵⁷ Güzel, *a.g.m.*, s. 22.

⁵⁸ Akça, *a.g.m.*, s. 113.

⁵⁹ Karal, *a.g.e.*, s. 474.

C) ÇANAKKALE'DE BİRLİK RUHU VE VATAN SEVGİSİ

Çanakkale müdafaasından bahseden ilmî ve edebî eserlerde, vatanın kurtarılması için elinden geleni yapan, sevdiklerini arkasında bırakan, milleti ve dini için varını yoğunu ortaya koyan, bu uğurda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan Türk askerinin destanlaşan cansiperane mücadelesine tanık oluruz.⁶⁰

Evlatlarını Sarıkamış seferine de yollayan anneler, babalar kimi zaman ilerlemiş yaşlarına rağmen bizzat kendileri, son bir ümitle Tıbbiye, Mülkiye ve Sultaniye gibi ülkenin en seçkin okullarında okuyan küçük yaştaki evlatlarını, torunlarını yani kınalı kuzularını Çanakkale'ye düşmanın karşısına göndermişlerdir.

Çanakkale muharebelerini, insan öğüten bir değirmene benzetenler olmuştur. Devletin kalbi payitaht İstanbul'un düşman istilası tehdidi altına girmesi bütün yurttaki büyük teessür oluşturmuş, Cepheye yurdun her köşesinden adeta “gönüllü gençler akını” gerçekleşmiştir. Yurdumuzun en okumuş, en bilgili, en becerikli nesli burada toprağa düşmüş ve şehit olmuşlardır. Mesela, Galatasaray, Balıkesir, Kayseri ve Erzincan Lisesi gibi ülkenin güzide okulları mezun vermemiş, mezun olması gereken bütün öğrenciler Çanakkale'de şehit olmuşlardır.⁶¹

Çanakkale'ye giden gönüllüler kervanına Bursa'dan 900 kişilik grubunun katıldığı kayıtlara geçmiştir. Hatta Bosna'dan 500 kişilik bir gönüllü grubunun vatanın düşman ayakları altında ezilmemesi için koşup geldiği görülür.⁶²

Yavrularını Çanakkale'ye gönderirken kınalayan anaların savaş yıllarında, özellikle sağlık alanında büyük katkılarının olduğunu, çeşitli sahra hastanelerinde, şehir ve kasaba hastanelerinde gönüllü hastabakıcılık

⁶⁰ Ahmet Kolbaşı, “Çanakkale Şehitlerine” İsimli Destanda Yer Alan Tarih ve Medeniyet Olguları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine VI. Uluslararası Folklor Konferansının Materyalleri*, Bakü 2010, s. 29-33.

⁶¹ Celal Mat, “Çanakkale Muharebelerini Konu Edinen Romanlar Üzerine”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl: 2007, cilt: XVII, sayı: 1, 82; İsmail Bilgin, *Çanakkale Destanı Gerçek Efsanelerin Öyküsü*, Timaş yay., İstanbul 2006, s. 83; Güzel, a.g.m., s. 23.

⁶² Bilgin, a.g.e., s. 84-86.

yaptıkları da biliniyor. 1915 yılında savaş devam ederken yaralanan binlerce asker, cephedeki hastanelerin yetersiz kalmasından sonra, İstanbul'daki hastanelere götürülüyordu. Ancak hastanelerdeki hastabakıcı ve hemşire sayısında eksikliklerin olması yaralıların bakımını güçleştiriyordu. Bu sebeple Osmanlı yönetimi, İstanbul'daki Türk ailelerine çağrı yaparak bu eksiği gidermeye çalıştı. Çağrının İstanbul'da duyulması üzerine, binlerce gönüllü Türk kadını evlerinden getirdikleri yardım malzemeleriyle hastanelerde görev aldı. Savaş zaferle neticelendikten sonra, gönüllü Türk kadınları yönetim tarafından kendilerine teklif olunan paraları almadı ve “*biz vatanımız için canımızı feda etmeye hazırlanmıştık*” diye cevap verdi. Bu kadın gönüllülerden birisi de ülkemizde ilk kadın hastabakıcısı olan Safiye Hüseyin Hanım'dı.⁶³

Çanakkale cephesinde, kadın hastabakıcılarımızın yanında, kadın keskin nişancılarımızın da yer aldı. Bunlardan birisi, savaş alanının kuzey kısmında, körfez yönüne sızmıştı. Düşman tarafından bin bir zorlukla yakalanarak İngiliz savaş hattına getirildi. Birkaç askerin gözetiminde yakalandığı yere götürüldüğünde bir köşeye sakladığı küçük çocuğunu buldu ve aldı.⁶⁴

Aynı cümleden olarak, Avustralyalı erlerin savaş günlüklerinde 19-21 yaşlarında Türk kadınlarının cepheye gizlendiği yerden gün boyu ateş ettiği ve çok sayıda düşman askerini vurduğu yer almaktadır. Bu kadın kahramanlarımızdan isimleri bilinenler de vardır. Bunlardan Hatice Hanım, zamanın Zafer-i Millî gazetesine verdiği röportajda, İzmir'in Kemalpaşa kazasının Ahmetli köyünden geldiğini, Çanakkale'de 56. Fırka'da silahıyla muharebelere iştirak ettiğini haber verir. Ancak kadın olduğunu gizlemiş ve kendisini Ahmet ismiyle tanıtmıştır.⁶⁵

Çanakkale'de cesareti ve kahramanlığıyla tanınanlardan birisi de Koca Seyit'tir. Geçiş için Boğaz'ı zorlayan İtilaf Devletleri donanmasının Oceans zırhlısı, Mecidiye tabyalarımızı isabetli atışlarla vuruyor, Tabya infilak ile

⁶³ Bilgin, *a.g.e.*, s. 73-76; Hurç, *a.g.m.*, s. 82; Semiz, *a.g.m.*, s. 229.

⁶⁴ Bilgin, *a.g.e.*, s. 69.

⁶⁵ Bilgin, *a.g.e.*, s. 71.

büyük hasar görüyor. Tabyadaki askerlerimizin büyük bir çoğunluğu şahadet mertebesine erişiyor. Tabya'da sadece Havranlı Seyyit Onbaşı ile Aksaraylı Ali sağ kalıyor. Toz toprak altında kalan Seyyit Onbaşı silkelenerek doğruluyor. Topa bakıyor. Topun kaldırma mekanizması hasar görmüş vaziyette. Gözü yerde durmakta olan mermiye ilişiyor. Büyük bir öfke ve hırsıyla 180 kiloluk mermiye yürüyor. Mermiyi sırtlandığı gibi kısa ve titrek adımlarla topa yürümeye başlıyor ve topun namlusuna mermiyi sürüyor, nişan alıyor ve topu ateşliyor. Mermilerden ilki uzağa, ikincisi ise daha yakına düşüyor. Ancak getirilen üçüncü mermi Ocean zırhlısını arka tarafından vuruyor. Dümeni hasar gören gemi sürüklenmeye başlıyor. Bir müddet sonra Nusret Mayın Gemisi'nin döşediği mayınlardan birine çarparak büyük bir patlama ile Boğazın derin sularına gömülüyor.⁶⁶

Çanakkale boğazı müstahkem komutanı Cevad Paşa'yı burada yâd etmeden geçemeyiz. Anlatılanlara göre Paşa uykuya daldığında, bir rüya görmekte ve rüyasında bir ses şöyle seslenmektedir: "Deniz üzerine bak!" Denize doğru baktığında ise dalgalar arasında çiçeklerle bezenmiş pırl pırl "kef " ve "vav" harflerini görür. Heyecanla uyanan Cevat Paşa, rüyaya bir anlam veremez. Ancak daha sonra aynı sesi uykusundan kalktığında da işitiyor. Bu kez karşılaştığı nur yüzlü bir adam ona, "Nur, zafer işaretidir. Ebced hesabında "kef " harfi 20, "vav" da 6 rakamını bildirir ve toplam 26 yapar" diye cevap verir. Bu hesaplama sonucunda düşman gemilerini batıran 26 mayın rakamına ulaşılır. Cevad Paşa, ellerinde kalan son 26 mayının, Nusret Mayın Gemisi ile gece vaktinde Kumbağı Burnu ile Soğanlıdere arasına iki sıra halinde Boğaz'a paralel olarak dökülmesi emrini verir. Emir bin bir güçlkle yerine getirilir. Ertesi gün 18 Mart 1915 sabahı İngilizlerin en büyük zırhlılarından Irresistible ve Ocean zırhlıları, Nusret'in sabaha karşı döktüğü mayınlara çarparak herkesin şaşkın bakışları arasında Boğaz'ın dibini boylar.⁶⁷

⁶⁶ Hurç, *a.g.m.*, s. 74-76

⁶⁷ Azmi Süslü, "Çanakkale Savaşları ve Önemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, yıl: 1991, cild: VII, sayı 20, 306; Semiz, *a.g.m.*, s. 233.

Çanakkale kahramanlarımızdan bir diğeri de Yahya Çavuş'tur. Bir kolordu büyüklüğündeki Fransız ve İngiliz askerlerinden oluşan birlik, Seddülbahir Burnu'na çıkarma yapar. Bu kuvvetlere karşı direnen, Mustafa Şevki komutasındaki 800 kişilik birlik, yoğun düşman topçu bombardımanı altında müdafaa yaparken 43 kişiye düşmüştür. Komutanın da yaralanması sonunda birliğin komutasını, Ezinelî Yahya Çavuş üstlenerek, birliğinde 3 kişi kalana kadar destansı bir müdafaa yapacaktır. Yahya Çavuş bu direnişiyile, İtilaf kuvvetlerini saatlerce oyalamış ve düşmana binlerce kayıp verdirerek tarihe adını Seddülbahir Kahramanı olarak yazdırmıştır.

Zaferin binlerce kahramanından birisi de, savaşın son şehitlerinden Üsteğmen Zahid idi. Arkadaşları Zahid Üsteğmen'in şehit olmuş bedenini gömmeden ceplerini kontrol ederken bir vasiyetname buldular. Vasiyetnamesi açıldığında ise eşine yazılmış bir mektup ortaya çıktı. Mektubunda eşine şunları söylüyordu: *“Bugünlerde her zamankinden daha önemli muharebelere gireceğiz. Bilirsin her muharebeye giren ölmez. Fakat ben ölürsem sakın gam yeme. Beni ve seni yaratan Allah bizi nasıl birbirimize nasip ettiyse, benden şehitlik rütbesini esirgemediği takdirde, elbette ruhlarımızı birbirine kavuşturur. Vatan yolunda şehit olursam bana ne mutlu. Ancak sana bir vasiyetim var: Birincisi, benim için katiyen ağlama, ikincisi eşyamın listesi ilişkide, bunları sat, ele geçecek paradan “mihri muaccel” ve “mihri müeccel”ini al. Kalanı ile bana bir mevlit okut. Eğer bunlar sana borcumu ödemezse, hakkını helal et ve ilk gece aramızda geçen sözü unutma.”* Ayrıca mektubun içinden kırmızı bir kurdeleye sarılmış bir saç demeti çıktı. Saçın tazeliği bunun küçük bir yavrunun saçından kesilmiş olduğunu gösteriyordu.⁶⁸

İşte bu iman ve ruhlardır ki, deniz savaşlarında Amiral Garden ve De Robeck, kara savaşlarında ise General Hamilton, Müslüman Türk'ün karşısında mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmış ve bundan tam 99 yıl önce Edirne'den Kars'a, Yozgat'tan Diyarbakır'a kadar şehitlerin kanlarıyla tarihe şu cümle altın harflerle kazanmıştır. *“Çanakkale Geçilmez...”*

⁶⁸ İbrahim Refik, *Çanakkale'nin Ruh Portresi*, Albatros yay., İstanbul 2004, s. 40-41.

D) ÇANAKKALE DESTANI SAHİPSİZ KALMASIN

Çanakkale'nin unutulmamasını isteyenler şüphesiz bizzat bu savaşın kahramanlarıydı. Bu büyük destanın gazi kahramanlarından birisi olan Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in şu anlamlı sözleri durumu çok güzel izah etmektedir. *“Savaşta şart olan cesaret, metanet ve feragattir. Hiçbir propagandaya kapılmayarak milli bir dayanışma kurabilen bir millet her zaman bir Çanakkale müdafaası yapabilir. Aksi takdirde bütün hayaller, bütün emeller, bütün dilekler boştur ve hiçtir.”*

“Binaenaleyh gençlerimize şunu tavsiye etmek isterim ki Çanakkale tarih boyunca nice kahramanlıklar gösteren milletimizin “hasta adam” diye yaftalandığı bir çağda, Türk devletinin tarihine son vermek için bir suikasta sahne olan bir yerdir.”

“Bu suikastı önlemek için topraklarımızın yetiştirdiği yüz binlerce Mehmet'in cesetleri orada gömülmüştür. Dedelerimizin kaybettiği kolları, bacakları, hatta kafataslarının birer parçaları hep orada, yaşayan ölüler diyarındadır. Onları gez ve gör, vatan müdafaasının en güzel örneğini orada göreceksin.”

“Orası sarsılmayan ve korkmayan Türk milletinin şerefli tarihine eklediği eşsiz bir zafer meydanı, hasımlarımızın ebedi bir matem alanıdır. İstiklal savaşımızın, Sakarya'nın, Dumlupınar'ın kahraman er ve subayları zafer tulsımını hep bu meydana almış, onu son nefesine kadar kullanmış, dünyada nispet kabul etmeyen başarılar elde etmiştir. Sen de bu vatanın bir evladı olarak yaşadığın müddetçe ilhamını bu kaynaktan temin et”⁶⁹.

SONUÇ

Çanakkale zaferi netice itibariyle Türk ve dünya tarihi veçhelerinden çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Dünya tarihi açısından; I. Dünya savaşının iki yıl uzamasına ve Çarlık Rusya'sının çökmesine sebep olmuş, ayrıca İngilizlerin denizlerdeki hâkimiyeti ve saygınlığı büyük yara almıştır.

Türk tarihi açısından meseleye yaklaşıldığında zaferin en mühim neticesi; Avrupa'nın “hasta adam” diye nitelendirdiği Osmanlı Devleti'nin

---

⁶⁹ Miralay Süleyman, *a.g.e.*, s. 10.

büyük kayıplarla dolu uzun bir aradan sonra, özünden ve askerî gücünden fazla bir şey kaybetmediğini ispatlamış olmasıdır. Başka bir ifadeyle Türk milleti, II. Viyana bozgunuyla birlikte tersine dönen talihine Çanakkale’de dur demiştir.

Müttefik donanmasının büyük ümitlerle başlattıkları ve kara desteğine ihtiyaç duymadan yalnız donanma gücü ile Çanakkale’yi geçerek İstanbul’a ulaşma girişimi, Türklerin cansiperane savunmasıyla tam bir felakete dönüştü. Son bir ümitle giriştikleri kara harekâtı da aynı akıbete uğrayınca, Müttefik güçlerinde derin bir hüznün ve şaşkınlık, Türk tarafında ise büyük bir sevinç ve coşku yaşandı. Bu savaş Türklerin ve Türk yurdunun var olma mücadelesiydi. Allah’ın yardımıyla Türkler bu mücadeleden başı dik ayrıldı.

Diğer taraftan Çanakkale, İstiklal Savaşı’nın başkomutanı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa’nın yıldızının parladığı bir savaşa sahne olmuştur. Savaşın bizim açımızdan en acı yönü, 100.000’den fazla öğretmen, mülkiyeli, tıbbiyeli, hukukçu, polis ve okur-yazarın içerisinde olduğu yaklaşık 250 bin vatan evladının şehit düşmesidir.

Şüphesiz birlik ve beraberliğe olan ihtiyacın her geçen gün arttığı Türkiye’imizde, hangi dünya görüşüne sahip olursak olalım, Çanakkale şehitleri ve şehitliği hepimizin kucaklaması gereken bir mekândır. Çünkü Çanakkale destanı hepimizindir. Bu destanın kahramanları da hepimizin ceddidir.

KAYNAKÇA

Akça, Bayram, “Mustafa Kemal’in Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları’nın Yeri”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, yıl: 2006, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 107-114.

_____, “Çanakkale Savaşları’nda Mustafa Kemal’in Rolü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cild: XXI, sayı: 2, 1-15.

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Kars 2014

Ayan, Ergin, “Alman Subaylarının Hatıralarına Göre Çanakkale’de Mustafa Kemal”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, yıl: 2010, Volume 3 /11,92-102.

Aytepe, Oğuz, “Çanakkale Savaşı Bibliyografyası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, yıl: 2000, sayı: 25-26, 1-72.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Bşk. yay., Ankara 2005.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi III/2*, TTK yay., Ankara 1991.

Baykara, Tuncer, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, IQ yay., İstanbul 2011.

Bilgin, İsmail, *Çanakkale Destanı Gerçek Efsanelerin Öyküsü*, Timaş yay., İstanbul 2006.

Duman, Murat, *Cumhuriyetimizin Önsözü Çanakkale*, Ares Kitap, İstanbul 2006.

Güzel, Serdar Ahmet, “Çanakkale Geçilmez”, <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/910/file/canakkalegecilmez.pdf>, s. 1-40, erişim tarihi: 09.06.2013.

Hamilton, Ian, *Dispatches From The Dardanelles*, George Newnes Limited, London 1917.

Hurç, Ramazan, “Çanakkale Savaşlarının Manevi Yönü”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1999, sayı: 4, 61-95.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, IX, TTK yay., Ankara 2011.

Kocabaş, Süleyman, *1915 Çanakkale Savaşları ve Türk-Dünya Tarihindeki Yeri*, Bayrak yay., İstanbul 2005.

Kolbaşı, Ahmet, “Çanakkale Şehitlerine " İsimli Destanda Yer Alan Tarih ve Medeniyet Olguları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine VI. Uluslar arası Folklor Konferansının Materyalleri*, s. 29-33, Bakü 2010.

Kurşun, Zekeriya, “Çanakkale Muharebeleri”, *DİA*, VIII, s. 206-207, TDV yay., İstanbul 1993.

Macleod, Jenny, *Gelibolu'nun Öteki Yüzü*, (çev. S. Hocaoğlu), Güncel yay., İstanbul 2005.

Mat, Celal, “Çanakkale Muharebelerini Konu Edinen Romanlar Üzerine”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl: 2007, cilt: XVII, sayı: 1, 81-100.

Mert, Hasan, “Çanakkale Savaşlarında Yarıbay Mustafa Kemal”, http://atailkuyg.ege.edu.tr/files/h_m-canakkale_ata.pdf, s. 1-3, erişim tarihi, 9.06.2013.

Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbinde*, Vadi yay., Ankara 2006.

Ökse, Necati, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekatı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1980.

Özger, Yunus, “Türk Tarihinde Çanakkale Zaferi ve Çanakkale Ruhü”, http://www.bayburt.net/doc-dr-yunus_ozger/turk_tarihinde_canakkale_zaferi_ve_canakkale_ruhu, erişim tarihi: 9.06.2013.

Refik, İbrahim. *Çanakkale'nin Ruh Portresi*, Albatros yay., İstanbul 2004.

Semiz, Yaşar, “18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, yıl: 2004, sayı: 14, 221-247.

Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, E yay., İstanbul 2010.

Süslü, Azmi, “Çanakkale Savaşları ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, yıl: 1991, cild: VII, sayı 20, 303-307.

Türkiye Muharip Gaziler Derneği, (TMGD), “Çanakkale Savaşı”, ss. 1-11. <http://muharipgaziler.org.tr/i-dunya-savasi/#>, erişim tarihi, 09.06.2013.

Tuncoku, Ahmet Mete, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1997.

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Kars 2014

Yasdımın, Hakkı Şah, “Dünkü Düşmanlık Bugünkü Dostluk Kaynağı: Çanakkale Savaşları”, *Diyanet Dergisi*, yıl: 1993, cild: XXIX, sayı: 4, 109-120.